

Autopoietische opstellingen en abstractieniveaus

Eelco de Geus

In mijn werk in Oostenrijk kwam ik voor het eerst in aanraking met een opstellingsvorm, die ontwikkeld is door Siegfried Essen, in samenspraak met Matthias Varga von Kibed. Het is een bijzondere vorm, daar ze een vast aantal elementen kent, die hun eigen verhaal vertellen, en waaruit degene die opstelt van elke representant op een directe wijze belangrijke informatie krijgt. In mijn experimenteren met deze vorm van opstellen leerde ik deze abstracte opstellingsvorm, na aanvankelijke scepsis, steeds meer waarderen. Niet alleen in de context van familieopstellingen, maar zeker ook in de context van organisaties, waar dezelfde basiselementen cruciaal zijn voor een goed functioneren, blijkt deze opstellingsvorm een belangrijke bijdrage te kunnen leveren aan het zoeken naar oplossingen voor diverse thema's.

Autopoietisch is oorspronkelijk een begrip uit de systeemtheorie. Het betekent: iets dat zichzelf vormt. In de sociologie worden hiermee niet alleen processen bedoeld die het ontstaan van leven en van sociale systemen betreffen, maar ook het feit dat mensen en systemen zichzelf waarnemen, op hun eigen gedrag reageren en zichzelf in die zin 'creëren', wat zowel tot succes als tot falen kan leiden.

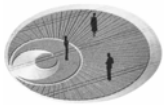
Er zijn meerdere vormen van autopoietische opstellingen. Eén vorm is de zuivere Ik- Zelf opstelling, waarbij degene die opstelt representanten kiest voor Ik en Zelf en deze vrijgelaten worden in hun bewegingen, ook met elkaar spreken kunnen en net zo lang bewegen en interacteren tot beiden een goede plaats hebben gevonden. Vervolgens neemt de 'cliënt' zelf beurtelings de plaats in van Ik en Zelf, kan vanuit die posities ook vragen stellen, en luistert vervolgens weer vanuit de buitenpositie naar datgene wat de representanten als essentie hebben ervaren. Een zeer stille vorm van opstellen, geschikt voor de meer abstracte thema's, die nog niet zo helder geformuleerd kunnen worden, maar meer diffuus op de achtergrond bij meerdere levensvragen spelen.

Een specifieke vorm is die opstelling, waarbij als vaste elementen het Ik, het Zelf, het Thema, datgene wat achter het thema staat en het Grotere, wat daar nog aan voorbij gaat, wordt opgesteld. Daarmee is deze opstellingsvorm meer contextgericht en leent zich dan ook meer voor de specifiekere vraagstellingen.

Het Ik en het Zelf

Het Ik is een psychologisch begrip, dat het niveau in een persoon aangeeft, waar het gaat om een definitie van wie men is, wat men vindt, wat men kan en wat men doet. Het Ik formuleert doelstellingen en komt van daaruit tot handelen. Het verdedigt zich tegen ongewenste invloeden van buitenaf, en zoekt naar bevrediging van behoeften, zoals de behoefte aan erkenning, aandacht, bevestiging, contact, het vinden van een plaats, en de behoefte aan zelfverwerkelijking. Het Ik streeft naar controle en vooruitgang en heeft een duidelijk tijdsbesef, waarin vroeger, nu en de toekomst duidelijk gedefinieerd is, en waarin een tijdsplanning gesteld wordt. Het Ik wordt veelal gelijkgesteld met het Ego, echter niet zozeer in veel voorkomende negatieve bijklank, maar als de neutrale plannende en handelende kracht in de menselijke psyche.

Het Zelf is de kracht die de mens op een diepere (of hogere) laag stuurt. Ze wordt veelal ook benoemd als 'Ziel' of 'Hogere Zelf'. Deze kracht streeft niet bewust iets na, maar vormt

veeleer de basis voor het lot en de missie van een mens, beide veelal zeer onbewuste elementen, die echter een grote invloed uitoefenen. Het Zelf is de essentie, van waaruit een

mens bezield raakt om te doen wat hem of haar te doen staat en de weg te gaan die min of meer voorbestemd is. Het Zelf is van een hogere orde dan het Ik, en ze zijn beide zeer met elkaar verbonden.

Waar het Zelf en het Ik samenvallen en elkaar ondersteunen en versterken, is de mens in zijn stroom, in harmonie met zichzelf en met zijn omgeving. Waar het Zelf en het Ik van elkaar gescheiden, tegenpolen of zelfs in conflict met elkaar zijn, ontbreekt het de mens aan deze natuurlijke stroom, en is hij in conflict met zichzelf en zijn omgeving.

Ik en Zelf zijn beide abstracte elementen, die zich anders ten opzichte van elkaar verhouden, al naar gelang de context waarin men zich bevindt. In probleemcontexten zullen Ik en Zelf vaak de neiging hebben zich van elkaar te verwijderen, terwijl ze in een wrijvingsloze context veeleer met elkaar verbonden en op één lijn zijn.

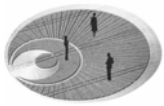
De verhouding van Ik en Zelf tot elkaar, is de belangrijke basis van deze vorm van autopoietische opstellingen.

Het thema en dat wat er achter staat

Het thema betekent hier datgene wat het probleem vormt voor degene die opstelt, wat hem of haar bezig houdt, waar zijn aandacht op dat moment naar uitgaat, over het algemeen een probleem, of een vraag. 'Dat wat erachter staat' is een onbekend element, dat iets vertelt over de achtergrond waarin het thema wortelt en zijn voedingsbodem vindt. In het thema komt als het ware 'dat wat erachter staat' op een bepaalde manier tot uitdrukking, maar het is groter dan het thema, en wordt onbekend verondersteld.

Het grotere dat daar aan voorbij gaat, is op zijn beurt weer de achtergrond en voedingsbodem voor 'dat wat achter het thema staat' en is een nog mysterieuzer en onbekender gegeven. Het geeft iets aan over het grotere geheel waar Ik, Zelf, het thema en 'dat wat erachter staat' mee te maken hebben en door beïnvloed worden.

Metaforisch zou men kunnen zeggen, dat als een druppel water het thema is, het ofwel de regen, de sneeuw, het ijs, het condens.. enz.. is wat daar achter staat, en dat het grotere wat daaraan voorbij gaat bijvoorbeeld de atmosfeer, het klimaat of , de temperatuurschommelingen daarin zijn.

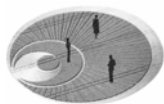
De opstelling

Ze heeft een thema dat ze graag nader zou willen bekijken. Ze benoemt het niet. Ze stelt vier elementen op: haar Ik, haar Zelf, haar thema, 'dat wat erachter staat' en 'het grotere, dat daar aan voorbij gaat'. Ik en Zelf staan dicht bij elkaar en kijken elkaar glimlachend en liefdevol aan. Het thema staat op enige afstand tegenover hen, daar schuin achter 'dat wat erachter staat' en daar weer achter 'het grotere..'. De opsteller geeft de representanten de instructie hun impulsen en bewegingen te volgen en net zolang in de opstelling te zoeken totdat een goede plaats is gevonden. Daarbij is men vrij om met elkaar te praten, met elkaar te onderhandelen, en op elkaar te reageren, zo mogelijk zo duidelijk dat de cliënte, die op enige afstand zelf toekijkt, het goed kan horen en op zich in kan laten werken. De representanten bewegen en zoeken ongeveer een kwartier lang, dan komt de opstelling tot rust. Ik en Zelf staan nog steeds bij elkaar. Het thema staat aan de andere kant vlak naast het Zelf, is op het Zelf gericht en heeft niet zoveel met het Ik. Het grotere staat op enige afstand en 'dat wat achter het thema staat' ook. Iedereen voelt zich goed in zijn of haar nieuw gevonden positie. Dan neemt de cliënte de plaats van het Ik in en neemt vanuit die positie alle elementen in de constellaties specifiek waar. Terwijl ze dat op zich laat inwerken kan ze vragen stellen aan elke representant, die haar ook antwoord daarop geven. Vervolgens neemt ze de plaats in van het zelf en kijkt van daaruit de constellatie rond. Er komt een bijzondere rust over haar, en er is geen neiging meer om vragen te stellen. Vervolgens laat de opsteller de representant voor het Zelf ook weer haar plaats innemen, en leidt hij de cliënt naar elke representant. "Vraag hen in één of twee zinnen te zeggen wat essentieel voor hen is, wat ze waarnemen in hun positie en wat ze belangrijk voor jou vinden", instrueert de opsteller, en vervolgens doet ze dat. Elke representant zegt twee zinnen, en bij elke representant is ze erg geraakt. Dan wordt de opstelling beëindigt, de inhoud blijft verder onbesproken en de werking wordt overgelaten aan de ziel van de cliënte.

In de boven beschreven opstelling waren Ik en Zelf vanaf het begin tot het eind bij elkaar en vonden de elementen zelf de juiste posities. Als dat niet zo is bestaat een belangrijk deel van het werk van de opsteller uit proceswerk, waarin als eerste gezocht wordt naar een herstel van de verbinding tussen Ik en Zelf en vervolgens naar een goede plaats voor het Thema, 'Dat wat erachter staat' en 'het Grotere..'. In dit proceswerk wordt zowel met oplossende uitspraken gewerkt, als met het inbrengen van andere abstracte elementen, zoals 'het wonder' of andere hulpbronnen. De opstelling eindigt echter altijd met het zelf innemen van de plaats van het Ik, vervolgens van het Zelf, en met het luisteren naar wat elke representant voor bijzonders mee te geven heeft.

Typisch een opstellingsvorm, die zo zijn eigen werking heeft, dat men moet afzien van teveel nabespreking. Dan heeft deze vorm voor velen een zeer diepe werking.

Hoewel 'Ik en Zelf' erop lijken te wijzen dat de autopoetische opstelling uitsluitend voor persoonlijke vragen en thema's geschikt zijn, is deze opstellingsvorm juist ook in bepaalde organisatiecontexten goed bruikbaar; Daar waar organisaties zich beraden op een missie, een visie, met als aanleiding een thema wat binnen de organisatie speelt, kunnen binnen deze opstellingsvorm bijvoorbeeld als 'Ik' het operationele aspect van de organisatie opgesteld worden, en als 'zelf' de 'kern', de 'ziel', de 'oorspronkelijkheid' of de 'werkelijke missie' opgesteld worden. Het proces verloopt dan in principe op dezelfde wijze, er moet alleen goed nagegaan worden of degene die de vraag inbrengt wel geëigend is om vanuit deze posities van 'Ik' en 'Zelf van de organisatie naar het thema en wat erachter staat te kijken. Voor vragen over de organisatie als geheel zijn dat uitsluitend de oprichters, het bestuur en/of het hoogste managementteam.

Abstractieniveaus in opstellingen

Het leren kennen van de bovenbeschreven opstellingsvorm heeft bij mij tot de gedachte geleid, dat het goed is aandacht te geven aan de abstractieniveaus van opstellingen. De hierboven beschreven opstellingsvorm kent een hoog abstractieniveau. In de vele type opstellingen die ik heb leren kennen tot nu toe, verschillen de abstractieniveaus enorm.

Abstractieniveau betekent letterlijk: de mate waarin men abstraheert. Abstraheren is het tegenovergestelde van concretiseren en betekent letterlijk: zich ontdoen van het concrete.

De reden dat ik hier de aandacht op wil richten, ligt in de ervaring die ik in opstellingenwerk de laatste jaren heb opgedaan, dat verschillende mensen de beelden uit opstellingen in heel verschillende mate kunnen aannemen. In de beginjaren bestond de neiging bij ons als opstellers het kunnen 'nemen' van de opstelling geheel bij de cliënt te laten, maar inmiddels wordt steeds duidelijker, dat de taal van de opstelling ook verschillende abstractieniveaus kent, die men vooraf 'kiezen' kan, al naar gelang de inschatting op welk niveau de cliënt (op dat specifieke moment en met die specifieke vraag) toegankelijk is.

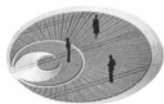
Zo zullen er cliënten en vraagstellingen zijn, waarbij de zeer abstracte informatie die uit een autopoetische opstelling naar voren komt, een goede toegang vindt en een sterke uitwerking heeft op de reconstructie van de innerlijke belevingswereld.

Andere cliënten echter zijn niet toegankelijk voor taal die verregaand ontdaan is van het concrete' en vragen eerder om informatie die aan concrete personen en gebeurtenissen gekoppeld is. Dit laatste is bijvoorbeeld het geval in de familieopstellingen, waarbij iedereen de vraag kent, de representanten als concrete familieleden worden opgesteld en daaraan geen abstracte elementen worden toegevoegd.

De mate van abstractie in de opstelling is daarom een belangrijk bewustzijnsaspect voor de opsteller.

Zou ik globaal een hiërarchie in abstractie, van laag naar hoog, moeten aangeven, dan zou die er ongeveer zo uitzien:

Laag	Familieopstelling van het huidige systeem, concreet thema, opstelling van concrete personen, geen abstracte elementen of personen uit het verleden (overledenen) toegevoegd, met als focus ordening, balans en plaats. Organisatieopstelling van thema in het hier en nu, concrete personen, teams en afdelingen, zonder toevoeging van abstracte elementen of personen/gebeurtenissen uit het verleden, met als focus ordening, balans en plaats..
Midden	Transgenerationele familieopstelling, met toevoeging van abstracte elementen, (zoals het lot, de dood, het leven, het wonder, de steun, enz..), focus op dynamieken in ordening, plaats en balans. Organisatieopstelling waarbij de historie van de organisatie mee opgesteld wordt, met toevoeging van abstracte elementen zoals de missie, de doelgroep, enzovoort, met de focus op dynamieken in ordening, plaats en balans.

- Hoog Familie- en organisatieopstellingen, waarin bewegingen van de representanten vrijgelaten en niet gefaciliteerd of geïnterpreteerd worden. Structuuropstellingen (Varga von Kibed & Sparrer), waarbij uitsluitend abstracte elementen opgesteld worden en de focus ligt op dynamieken en proceswerk tussen deze elementen.
- Zeer Hoog Autopoetische opstellingen, waarbij het systeem zichzelf volledig (her-) construeert.

Natuurlijk zijn er allerlei varianten in opstellingen en kan zelfs binnen een opstelling gewisseld worden van abstractieniveau, maar globaal zou men zo een hiërarchie kunnen aangeven, zodat abstractieniveaus op zijn minst bewust gekozen en ingezet kunnen worden.

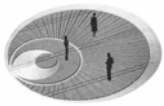
Tot nu toe hing het abstractieniveau van de opstelling in hoge mate af van de persoon van de opsteller, en zochten cliënten eenvoudigweg die opstellers op die aansloten bij hun abstractieniveau. Mijn pleidooi gaat daarom, dat het in de toekomst wellicht ook de opsteller zelf kan zijn, die abstractieniveaus flexibeler en gericht inzet om zodoende in goed contact met de cliënten en de aard van hun vraagstellingen te blijven en het minder op het toeval aankomt of een cliënt de opstelling kan 'nemen' of niet.

Eén ding moet nog gezegd worden over het abstractieniveau van de opstelling: over het algemeen lijkt het zo te zijn dat opstellingen met een hoger abstractieniveau (onder de voorwaarde dat cliënt de beelden uit de opstelling kan interpreteren naar de eigen belevingswereld) een veelomvattender uitwerking hebben dan opstellingen met een lager abstractieniveau. Dat wil zeggen dat de beelden op meerdere lagen binnenkomen in de ziel van de cliënt, en zodanig op meerdere niveaus tegelijkertijd werkzaam kunnen zijn. Daarom is het zinvol om, waar mogelijk voor de cliënt en het betreffende thema, een hoog abstractieniveau te kiezen. Dan is een meerlagige werking van de opstelling beter mogelijk, dan wanneer een concrete opstelling gemaakt wordt. De concrete opstelling heeft wel vaak een sterk en belangrijk effect, maar wordt in de cliënt meestal niet meerlagig geïnterpreteerd.

De vraag is nu; wat zijn criteria voor de keuze van een hoger of lager abstractieniveau in de opstelling? Dit is een vraag waarop slechts een aanzet van een antwoord mogelijk is, en waarover naar ik hoop nog veel uitwisseling tussen opstellers zal plaatsvinden.

Enige indicaties voor de keuze van een laag abstractieniveau zijn naar mijn idee:

- als het om een vraag gaat over concrete relaties tussen concrete personen in het hier en nu
- als het een cliënt betreft die in het algemeen meer open staat voor concrete informatie dan abstracte, wat afgelezen kan worden aan de taal waarin de cliënt zich uitdrukt
- als het een cliënt betreft die uitsluitend voor een specifieke probleemstelling wil opstellen, en (op dat moment) verder niet zozeer geïnteresseerd is in de spirituelere aspecten van het opstellenwerk.

Enige indicaties voor het kiezen van een hoger abstractieniveau:

- Als het gaat om een abstractere vraag of een abstracter thema, dat dus niet direct aan een concrete context of aan concrete personen gekoppeld is, maar deze overstijgt.
- Bij cliënten die al veel opgesteld hebben, al veel therapie hebben gevolgd of reeds een langere ontwikkelingsweg achter de rug hebben (hoewel het daarbij juist soms ook omgekeerd kan zijn, en er juist behoefte is aan concretisering van het tot dan toe verrichte abstractere werk).
- Bij cliënten die niet lang daarvoor een opstelling gemaakt hebben rond hetzelfde thema, daar niet tevreden over waren, en hetzelfde opgesteld willen zien. Om te voorkomen dat het werk van de vorige opsteller teniet gedaan wordt door nogmaals datzelfde op te stellen (wat de kracht uit het vorige werk van de cliënt wegneemt, en vervolgens gelijk een precedent is voor het niet kunnen aannemen van de beelden uit navolgende opstellingen. Daarom dient dit te allen tijde vermeden te worden, zelfs als we de indruk zouden hebben dat een collega minder goed werk heeft geleverd...), kunnen we kiezen om te werken op een hoger abstractieniveau.
- Als het gaat om verbindingen van opstellingenwerk met bepaalde andere systemen (zoals bijvoorbeeld opstellingen en astrologie, opstellingen en enneagram, enzovoort.
- In organisaties: als de vragen missie- en strategieontwikkeling betreffen, kortom vragen die zelf al een vrij hoog abstractieniveau hebben.

De autopoetische opstelling volgens Essen was de aanzet voor mij om over dit thema te schrijven en te denken. Het gaf me een aanzet om de verschillende type opstellingen te plaatsen in hun mate van abstractie, en de betekenis die dat kan hebben voor het werk. Moge het aanzet zijn tot verdere discussie.